

T.C.

TUZLA REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

**“PANDEMİ ÖNCESİNDE ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN
GÜNLÜK YAŞAM AKTİVİTELERİNİN ARAŐTIRILMASI”**

2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Tuzla Ram Araştırma Projesi

Elif COŞKUN

Yunus BAYAR

2022

İSTANBUL

PANDEMİ SÜRECİNDE ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN GÜNLÜK YAŞAM AKTİVİTELERİ

Elif COŞKUN

Yunus BAYAR

ÖZET

Araştırmanın amacı, altı-on sekiz yaş arasındaki özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin, özel gereksinimli çocuklarının pandemi sürecindeki günlük yaşam aktiviteleri hakkındaki görüşlerini incelemektir. Altı-on sekiz yaşlarında özel gereksinimli çocuğu olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan yüz yetmiş üç anne ve kırk üç baba olmak üzere toplam iki yüz on altı ebeveyn tanımlayıcı olarak yapılan araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Verileri toplanmasında “Genel Bilgi Formu“, uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilen “Aile Görüşme Formu”ndan ve “Google Form”dan yararlanılmış, verilerin analizi yüzde ve frekans sistemi ile hesaplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, çocukların pandemi sürecinde aile ilişkilerinin olumlu etkilendiği, teknolojik araçları kullanma süresinin arttığı, daha özenli el yıkamaya başladıkları, resim, ev işleri gibi etkinliklerin ve oyun oynama sürelerinin arttığı saptanmıştır. Çocukların en fazla online oyunları tercih ettiği, fiziksel hareket ihtiyaçlarının karşılanmadığı, sağlık durumlarında, özbakım becerilerinde, beslenme düzeninde, gece-gündüz uyku düzeninde, etkileşimli kitap okuma süresinde ve teknolojiyi kullanma amaçlarında değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ebeveynlere, uzmanlara ve eğitimcilere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Özel Gereksinimli Çocuk, Erken Çocukluk Dönemi, Ebeveyn, Günlük Yaşam Aktiviteleri.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the views of parents with special needs children between the ages of six and eighteen about the daily living activities of their children with special needs during the pandemic process. A total of two hundred and sixteen parents, one hundred seventy-three mothers and forty-three fathers, who have six- to eighteen-year-old children with special needs and voluntarily participated in the research, constitute the study group of the descriptive study. "General Information Form", "Family Interview Form" developed in line with expert opinions, and "Google Form" were used to collect the data, and the analysis of the data was calculated by percentage and frequency system. According to the findings obtained from the research, it was determined that family relations of children were positively affected during the pandemic process, the duration of using technological tools increased, they began to wash their hands more carefully, the activities such as painting, housework and the duration of playing games increased. It has been determined that children mostly prefer online games, their physical movement needs are not met, there is no change in their health status, self-care skills, diet, day and night sleep patterns, interactive book reading time and their purposes of using technology. In line with the findings obtained from the research, suggestions were presented to parents, experts and educators.

Keywords: Pandemic, Child with Special Needs, Early Childhood, Parents, Activities of Daily Living

GİRİŞ

COVID-19, Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkmış ve pek çok ülkede hızla yayılması nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak tanımlanmış bir hastalıktır (Muslu ve Ersü, 2020). COVID-19'un görülmeye başlamasıyla ülkeler tarafından pek çok önlem alınmaya başlanmıştır. Birçok ülkede sosyal mesafeyi koruma ve ev ortamında bireysel izolasyon gibi uygulamaların hayata geçirilmesi ile yayılımın ve olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Akoğlu ve Karaaslan, 2020). Ancak bu durum özellikle sağlık ve eğitim alanında hizmetlerin aksamasına, ülke ekonomilerinin zarara uğramasına neden olmuştur (Rundle vd., 2020).

Salgın süreci tüm dünyayı etkisi altına alırken Türkiye'de de birçok alanda etkisini göstermiş hem yetişkinleri hem de çocukları çok yönlü bir değişime maruz bırakmıştır (Kurt Demirbaş ve Sevgili-Koçak, 2020) Çeşitli uygulamalarla günlük rutinde meydana gelen değişiklikler ise tüm bireylerde fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik değişimlerin yanı sıra panik, endişe, kaygı ve korku gibi duygusal değişikliklere sebep olmuştur (Jiao vd., 2020). Bütün dünyayı olumsuz etkileyen pandemi gibi büyük çaplı krizlerden çocuklar, yaşlılar kadar etkilenen bir başka kesim de özel gereksinimli bireylerdir (Yıldız ve Akar-Vural, 2020). Özellikle okulların kapanması ile eğitime evden devam edilmesi ve sokağa çıkma yasaklarının gelmesi özel gereksinimli çocukların da yaşam tarzında büyük bir değişiklik meydana getirmiştir (Çalışkan, 2020). Bu konuda COVID-19 pandemi sürecinde özel gereksinimli çocuklar ve bireylere yönelik bazı çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür. Alyoubi ve Ebtisam (2020), pandemi nedeniyle günlük rutinlerde meydana gelen aksaklıkların otizm spektrum bozukluğu olan çocukları ve aileleri savunmasız bıraktığını ifade etmektedir. Callea ve diğerlerine göre (2020), downsendromlu çocuklar ve ailelerinin genetik getirileri nedeniyle potansiyel risk grubunda olmalarından ve zorluklarından bahsetmektedir. Krishnan ve diğerlerine göre (2020), işitme engelli ergenlerle yaptığı çalışmada işitme cihazları, dersi anlamada aksama, çevrim içi cihazlara aşına olmama ve çevrim içi derslerden duygusal olarak etkilenme gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını tespit etmiş, ayrıca çocukların sosyal beceri geliştirme konusunda oldukça zorlandığını saptamıştır. Gelişimcilere göre, özel gereksinimli çocukların uygun bir eğitim ve destek ortamı bulamadığında tipik gelişen akranlarından gelişimsel olarak geri kalma riski vardır, bu nedenle özellikle 6-18 yaş aralığının çocuklar için hayati önemi bulunmaktadır (Bayhan, 2018). Pandemi nedeniyle özel gereksinimli çocukların yaşadığı zorluklara yönelik araştırmalar sınırlıdır. Bu nedenle araştırmada özel gereksinimli çocukların yaşadıkları zorlukların ortaya çıkarılması önemli görülmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle, altı- on sekiz yaş arası özel gereksinimli çocukların pandemi sürecinde günlük yaşam aktivitelerini ebeveynlerinin görüşlerine göre incelemek amaçlanmıştır.

1.MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın amacı, araştırmanın modeli, veri toplama araçları, veri toplama yöntemi, araştırmanın sınırlılıkları ve verilerin değerlendirilmesi ve analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Altı- on sekiz yaş arası özel gereksinimli çocukların pandemi sürecinde günlük yaşam aktivitelerini ebeveynlerinin görüşlerine göre inceleme amacı taşıyan araştırma, tanımlayıcı olarak yürütülmüştür. Tanımlayıcı araştırmalar, katılımcı, yer ve zaman özelliklerine göre maruz kalınan bir durumun toplumdaki dağılımını inceleyen araştırmalardır (Çaparlar ve Dönmez, 2016).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmaya altı-on sekiz yaşlarında özel gereksinimli çocuğu olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ebeveynler dâhil edilmiştir. Ebeveynler, amaçlı örnekleme doğrultusunda belirlenmiş olup araştırmaya alınmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına imkan sağlar (Büyüköztürk vd., 2018). Buna göre, araştırmaya katılmayı kabul eden 173 anne ve 43 baba olmak üzere toplam 216 anne ve baba araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya alınan ebeveynlerden annelerin %37,9'unun 31-40 yaş arasında, %20,3'ünün lise mezunu olduğu saptanmıştır. Babaların %9,25'inin 41-50 yaş arasında, %2,7'sinin üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ailelerin %83'ünün çekirdek aileye sahip olduğu ve sosyoekonomik düzeyini orta olarak algıladığı görülmüştür. Araştırmaya dâhil edilen ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının; %35,6'sı 11-14 yaş aralığında, %62,5'i erkek, %9,7'si tek çocuk, %67'sinin 1 ya da 2 kardeşi vardır. %10'u dil ve konuşma bozukluğu olan, %7,8'i ise otizmlili olan çocuklardır. Çocukların %21,7'si zihinsel, %32'si işitme, %1,8'i fiziksel yetersizliğe sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri “Genel Bilgi Formu” , “Aile Görüşme Formu” ve “Google Form” aracılığıyla toplanmıştır. Genel Bilgi Formu, ebeveynlerin; yaş, cinsiyet ve öğrenim durumu çocuklarının; yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, özel gereksinim alanı, ailenin; tipi, sosyoekonomik düzeyini algılama durumu ile ilgili soruları içermektedir.

Aile Görüşme Formu, çocukların pandemi sürecindeki günlük yaşam aktivitelerindeki değişime yönelik 14 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Formda, çocuğun aile içi iletişimi, sağlık durumu, beslenme ve yeme davranışları, özbakım becerileri, oyun etkinlikleri, gereksinimiyle ilgili aktiviteleri gerçekleştirme durumu, uyku düzeni, etkileşimli okuma durumu, fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilme durumu, teknolojik aletlerin kullanımına yönelik sorular bulunmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın verileri Tuzla Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne çocuklarını tanılama ve değerlendirme amacıyla getirmiş olan veli ve öğrencilerden toplanmıştır. Ayrıca bazı velilerin Google Formdan Aile Görüşme Formuna katılmaları sağlanmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen, 6-18 yaş arası özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerle çalışılmıştır. Aydınlatılmış Onam Formu ebeveynlere gösterilerek onaylamaları sağlanmış ve araştırmaya gönüllü katılmayı kabul eden ebeveynler araştırmaya dâhil edilmiştir. Genel Bilgi Formu ve Aile Görüşme Formunun veliler tarafından doldurulması istenmiştir. Araştırmaya katılmak için onay vermeyen ebeveynlerin veri toplama araçlarını görmeleri engellenmiştir. Ebeveynlerin formları doldurmaları yaklaşık 15-25 dakika sürmüştür.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, ebeveynlerin 6-18 yaş arası çocuk sahibi olması, çocukların özel gereksinimli olması, Genel Bilgi Formu ve Aile Görüşme Formuna verdiği yanıtlar ile Eylül 2021-Şubat 2022 tarihleriyle sınırlıdır.

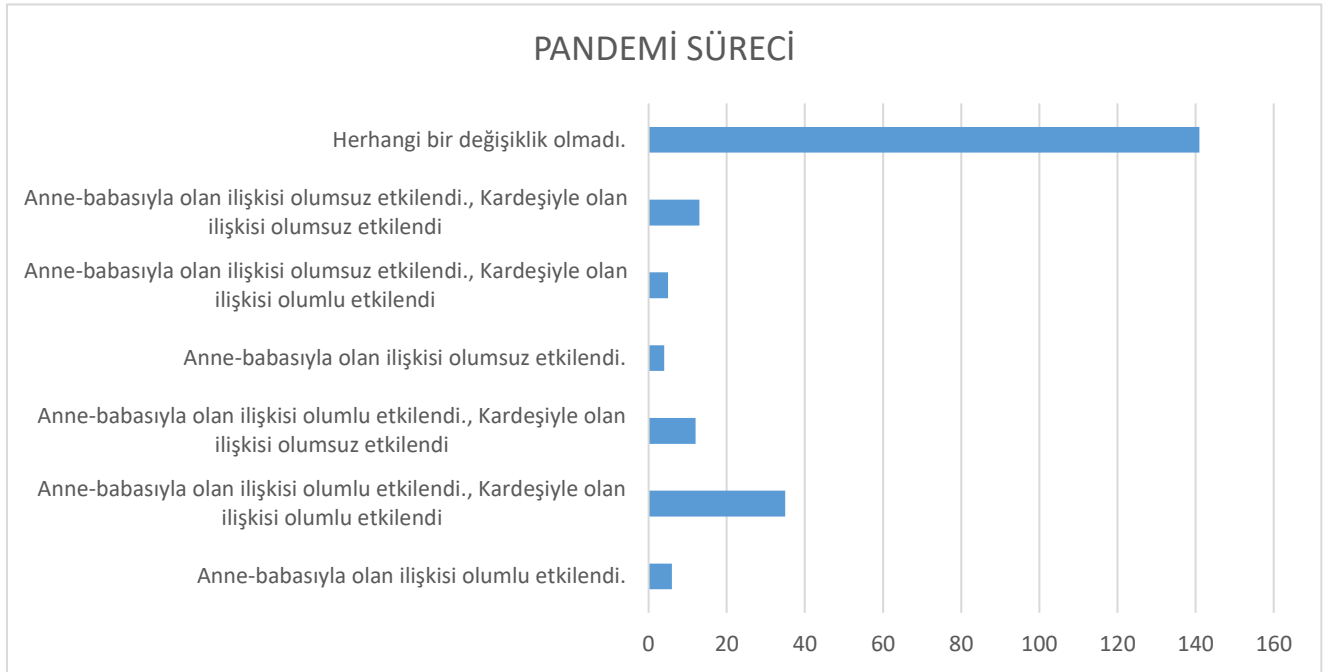
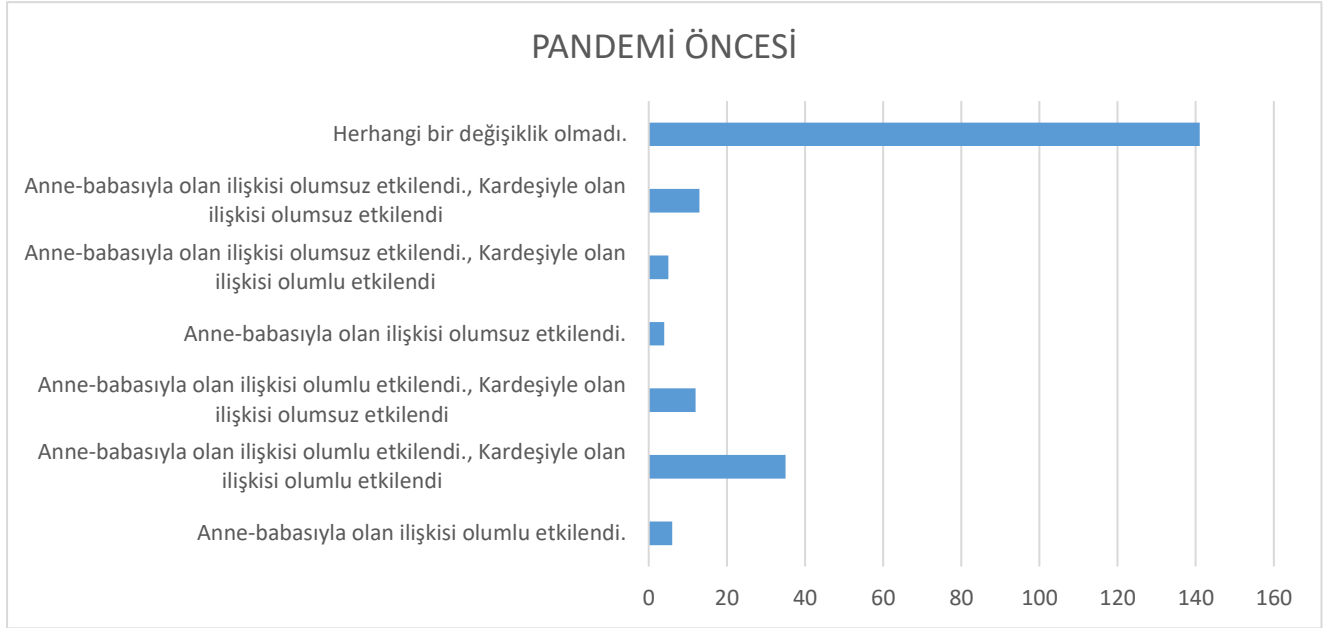
Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Ebeveynlerin verdikleri yanıtların yüzde ve frekansları grafikler halinde sunularak açıklanmıştır.

2. BULGULAR

Araştırmaya alınan ebeveynlerin pandemi öncesi ve sürecinde özel gereksinimli çocuklarının günlük yaşam aktivitelerine ait değerlendirmeleri grafikler halinde verilerek açıklanmıştır. Araştırmada, ebeveynler birden fazla seçenek işaretleyebilmişlerdir.

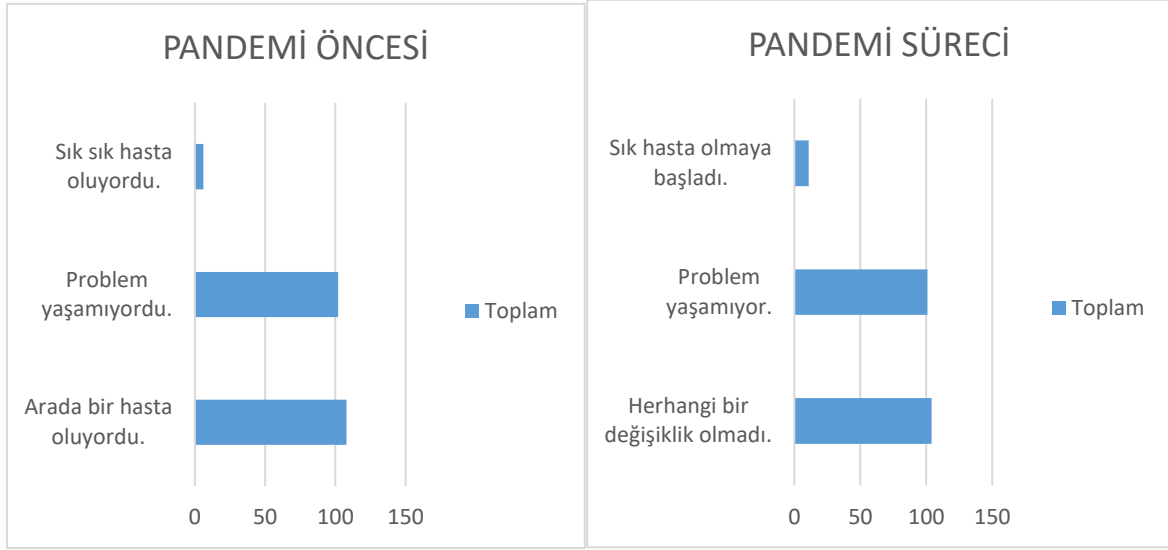
Grafik 1: Çocuğun Ailesiyle Olan İlişkisi

Araştırmaya alınan ebeveynler pandemi öncesi ve sürecinde çocukların ailesiyle olan ilişkileri için birden fazla yanıt verebilmişlerdir. Pandemi öncesinde çocuklarıyla olan ilişkilerinin olumlu olduğunu ifade eden ebeveynlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin %62,5'i çocuklarının kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %24,5'inin ebeveynleriyle olan ilişkisinin, %18,5'inin kardeşleriyle olan

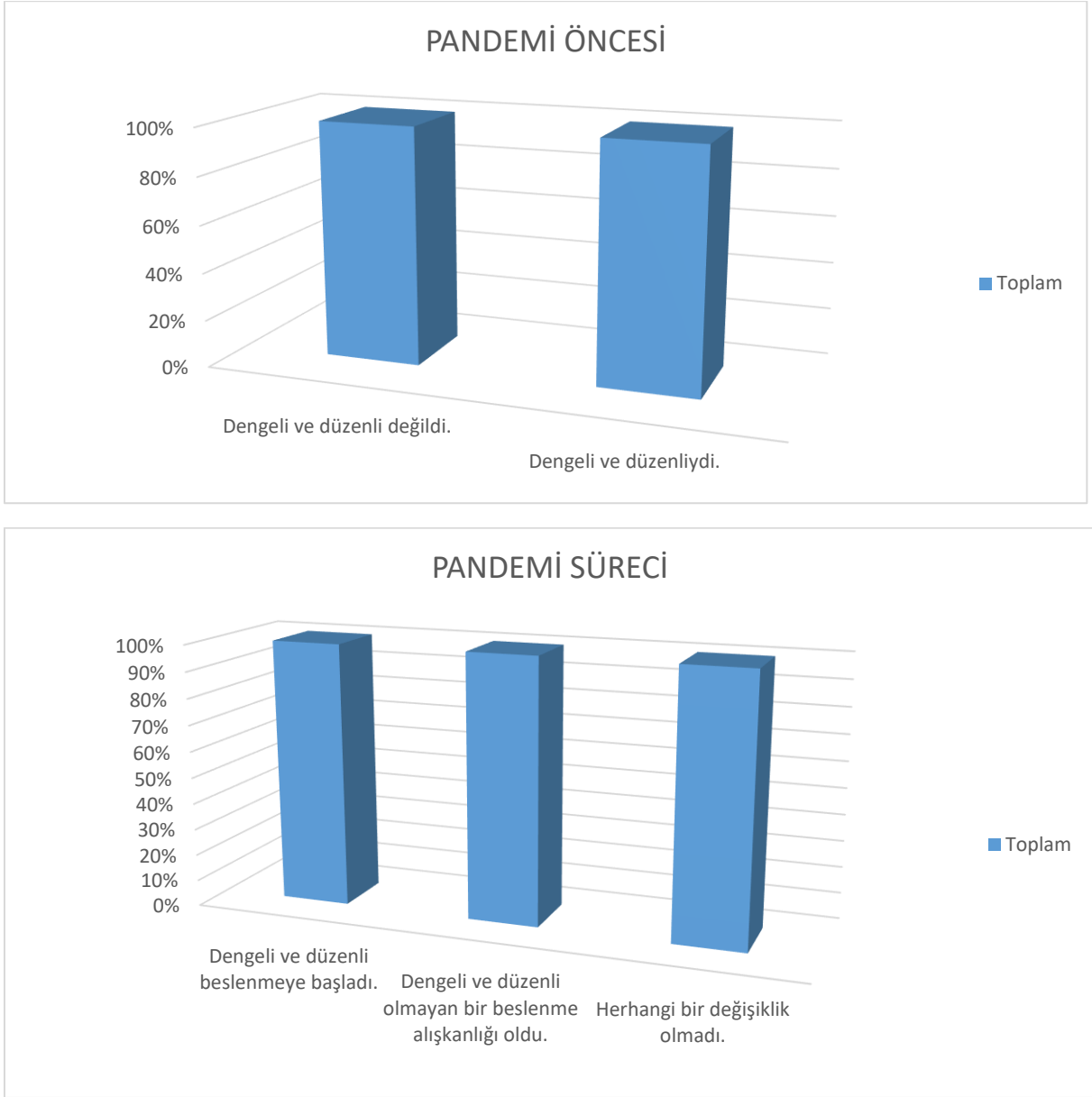
ilişkinin olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Çocukların %65'inin ise ailesiyle olan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür (Grafik 1).

Grafik 2: Çocuğun Sağlık Durumu

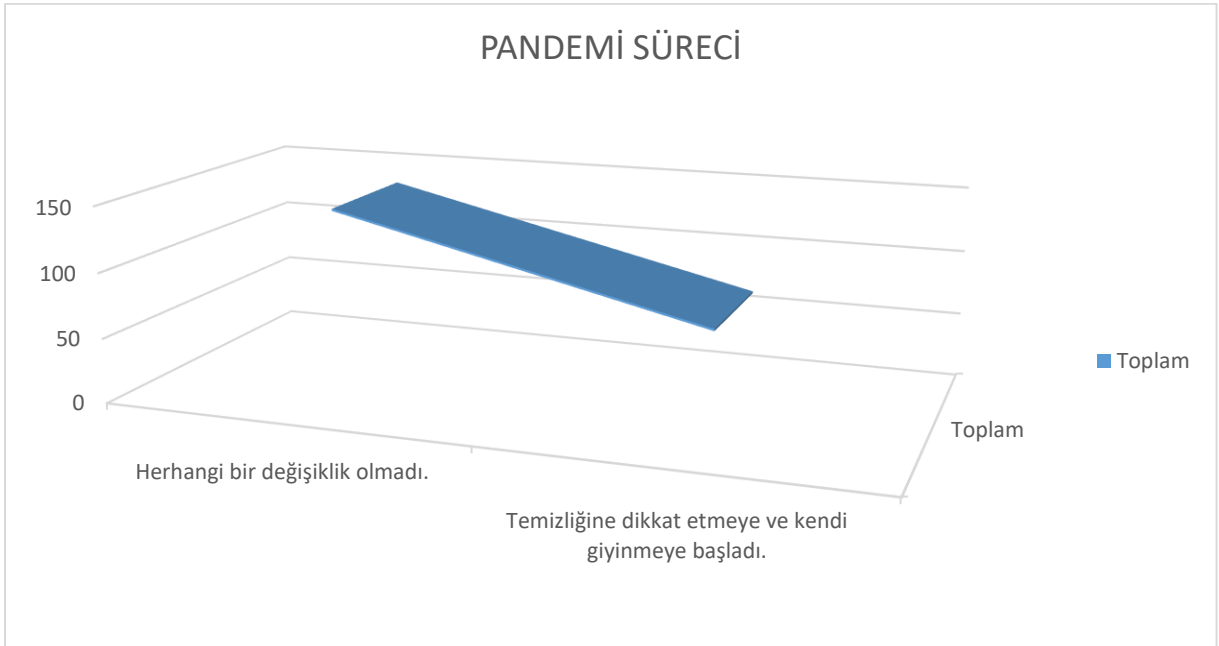
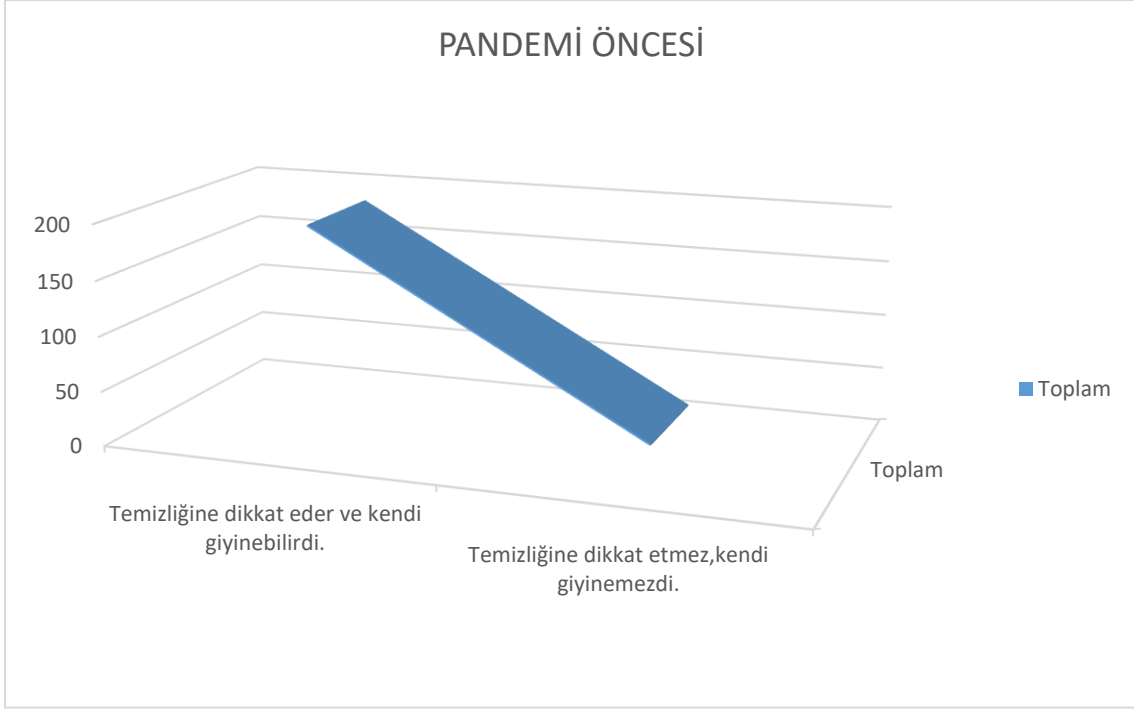
Pandemi öncesinde çocuklarının sağlık durumuyla ilgili ebeveynlerin %50'si çocuklarının arada bir hasta olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %48'inin sağlık durumlarında herhangi bir değişikliği olmadığı, %47'sinin problem yaşanmadığı, %5'inin ise sık sık hasta olmaya başladığı saptanmıştır (Grafik 2).

Grafik 3: Beslenme ve Yeme Davranışları

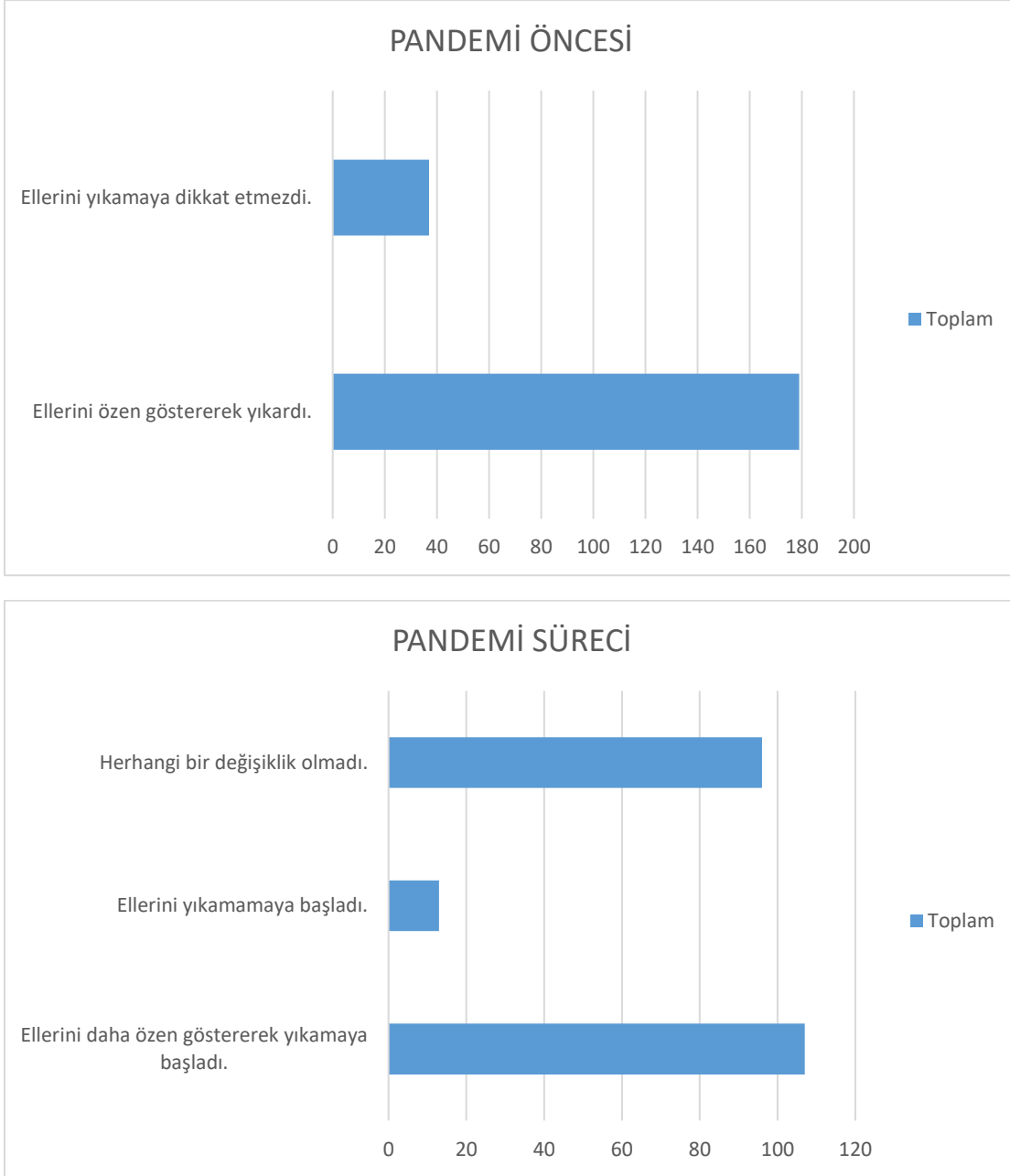
Araştırmaya alınan ebeveynlerin %70'i çocuklarının pandemiden önce dengeli ve düzenli bir beslenme alışkanlığı olduğunu ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde ise %64'ü çocuklarının beslenme ve yeme davranışlarında herhangi bir değişiklik olmadığını ifade ettiği saptanmıştır (Grafik 3).

Grafik 4: Çocuğun Özbakım Becerileri

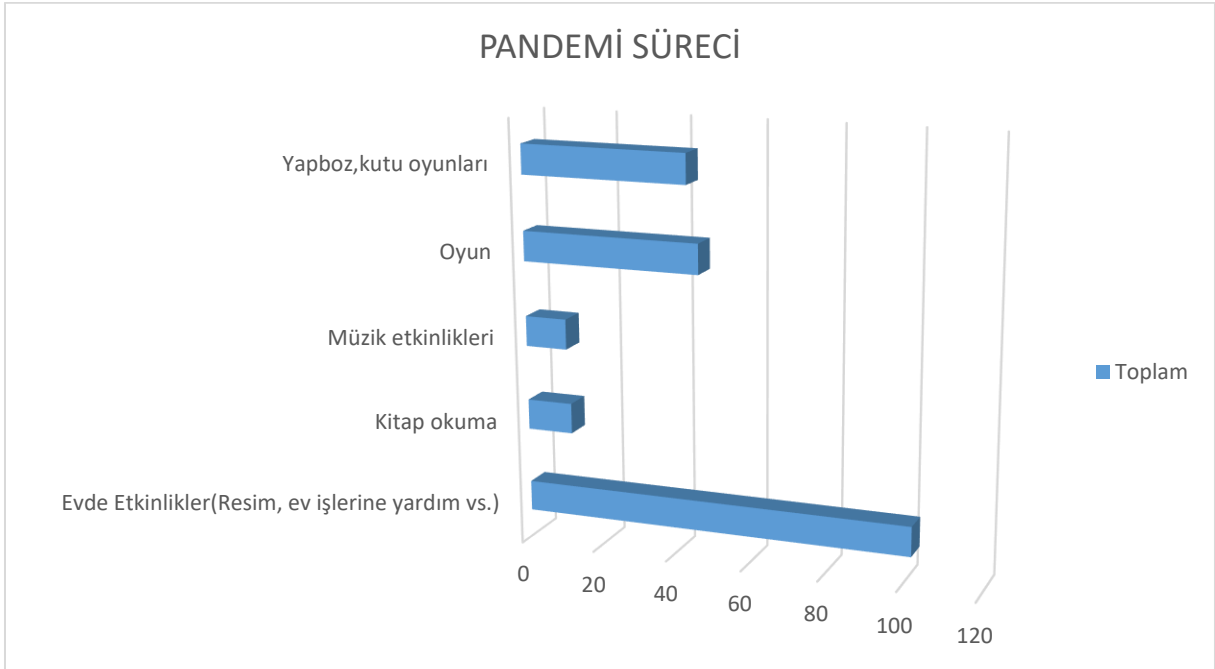
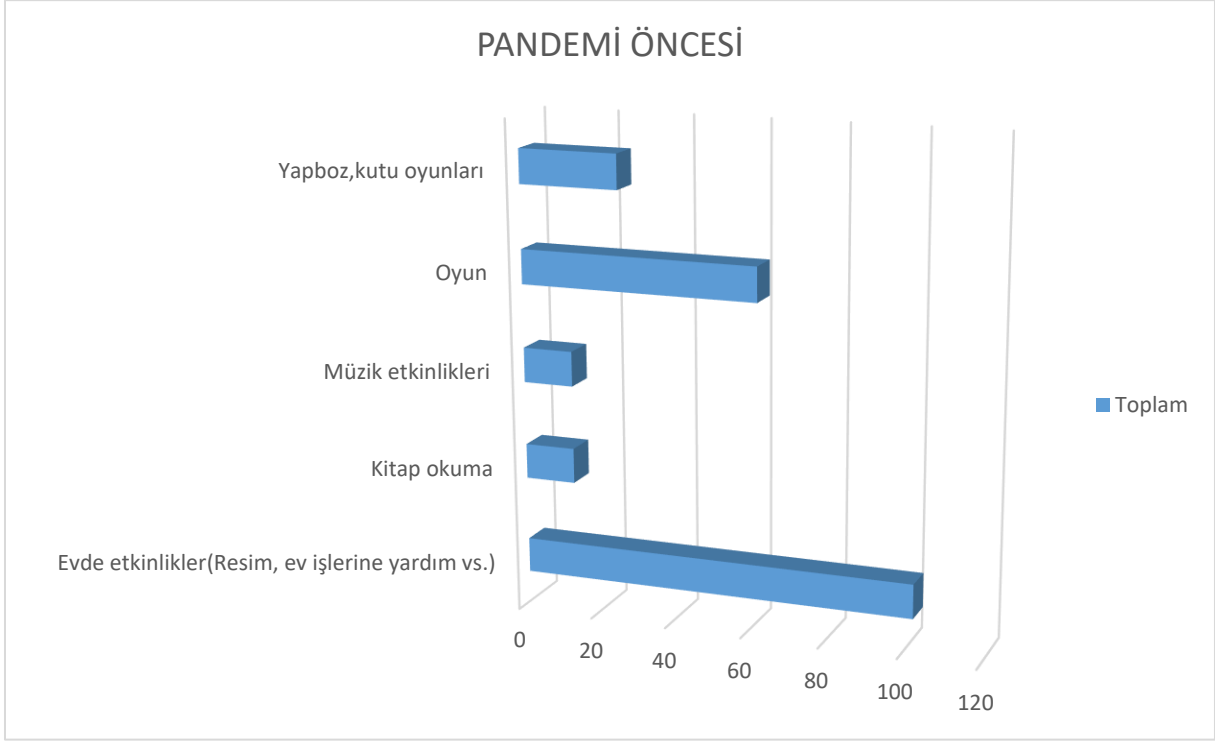
Grafik 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan ebeveynlerin %89'u çocuklarının pandemiden önce temizliğine dikkat ettiğini ve kendi başına giyinebildiğini ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise ebeveynlerin %65'inin çocuklarının özbakım becerilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirttikleri görülmüştür (Grafik 4).

Grafik 5: Çocuğun El Yıkama Alışkanlığı

Ebeveynlerin çoğu, pandemiden önce çocuklarının ellerini yıkamaya özen gösterdiğini ifade etmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %50'sinin ellerini daha da özen göstererek yıkamaya başladığı görülmüştür.

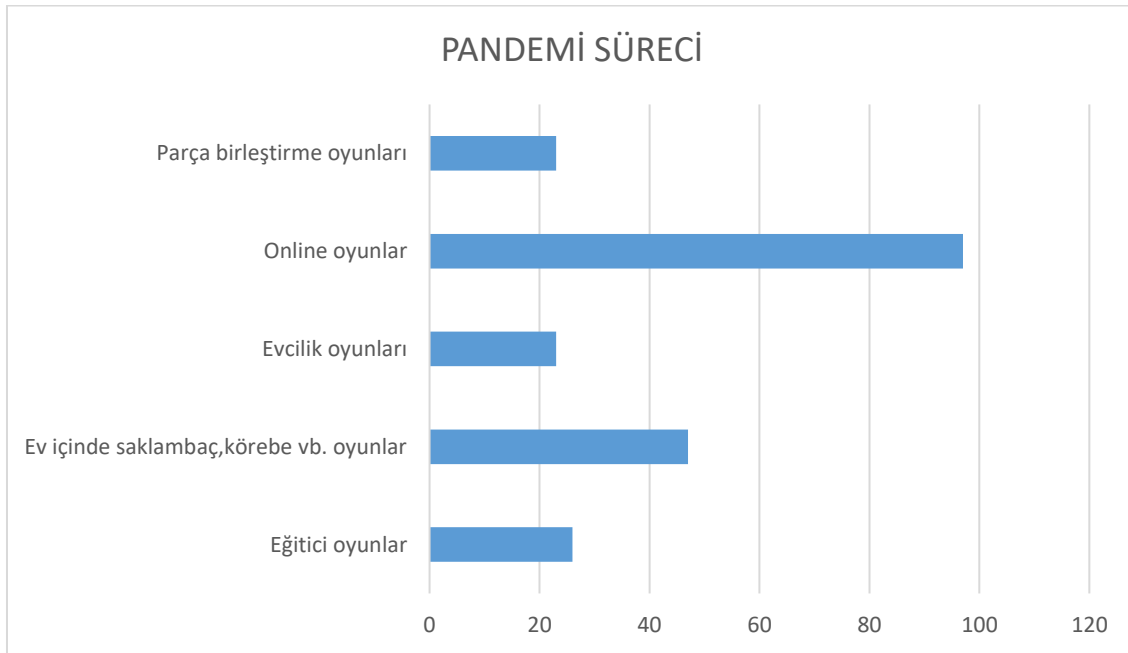
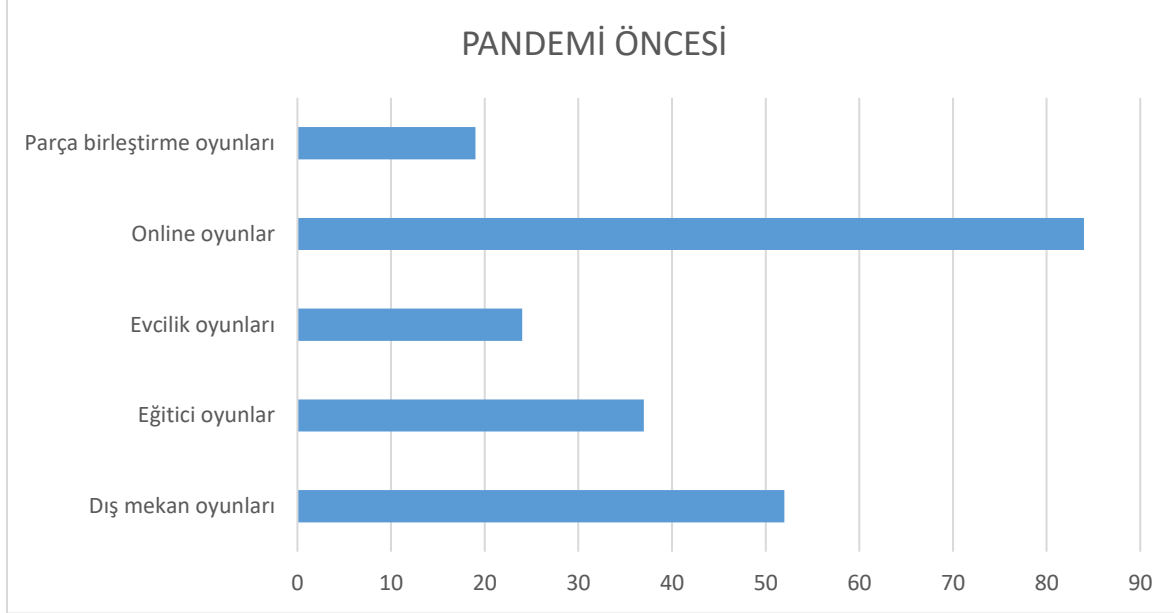
Grafik 6: Ebeveynlerin Çocuklarıyla En Çok Vakit Geçirdiği Etkinlikler

Araştırmaya katılan ebeveynler, çocuklarıyla birlikte en çok vakit geçirdiği etkinliklere birden fazla yanıt vermiştir. Pandemiden önce ebeveynlerin çoğunun çocuklarıyla “Evde etkinlikler” ile vakit geçirdiği bulunmuştur. Pandemi süreciyle de bu durum değişmemiştir. Ebeveynlerin

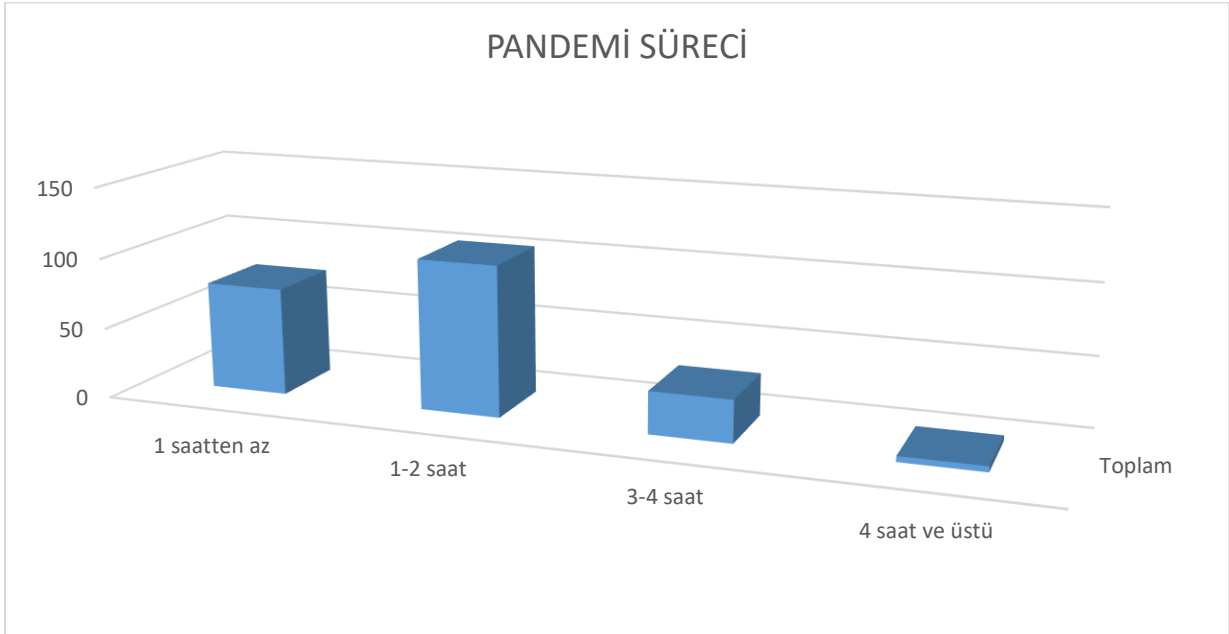
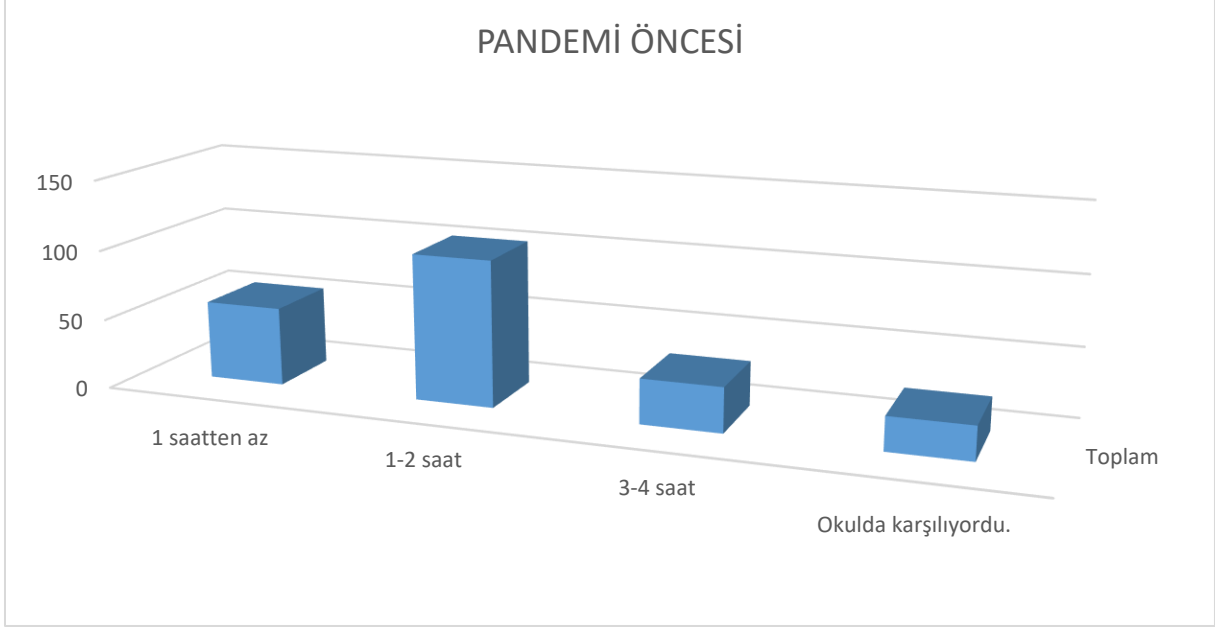
çocuklarıyla resim, ev işlerine yardım gibi “evde etkinlikler” ile vakit geçirmeyi tercih ettiği saptanmıştır. (Grafik 6)

Grafik 7:Çocuğun Oynadığı Oyunların Türleri

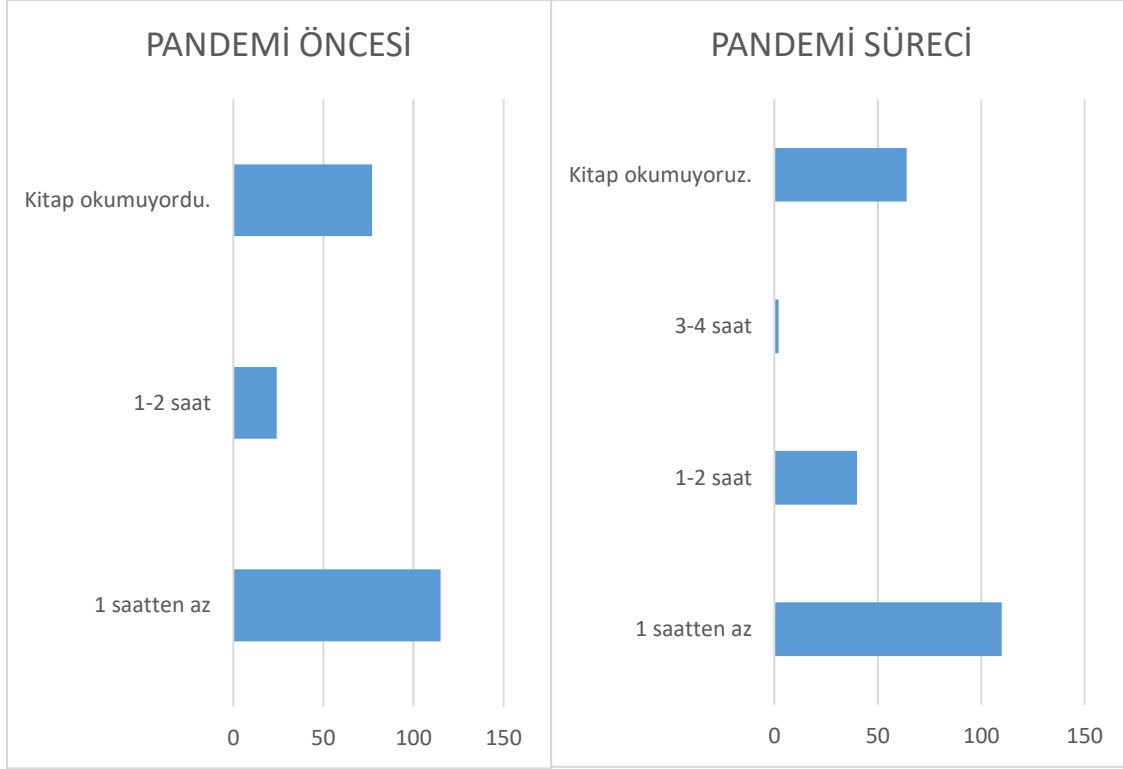
Araştırmaya alınan ebeveynler çocuklarıyla oynadıkları oyun türü ile ilgili soruya birden fazla yanıt verebilmişlerdir. Bu doğrultuda ebeveynlerin çoğu, çocuklarının pandemi öncesinde “online oyunlar” oynadığını belirtmiştir. Pandemi sürecinde de yine çoğunlukla online oyunların tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca pandemiyle birlikte ev içinde oynanan oyunların arttığı da dikkat çekici bir bulgudur.(Grafik 7)

Grafik 8: Ebeveynin Oyuna Katılımı İle Çocuğun Ortalama Günlük Aktif Oyun Oynama Süresi

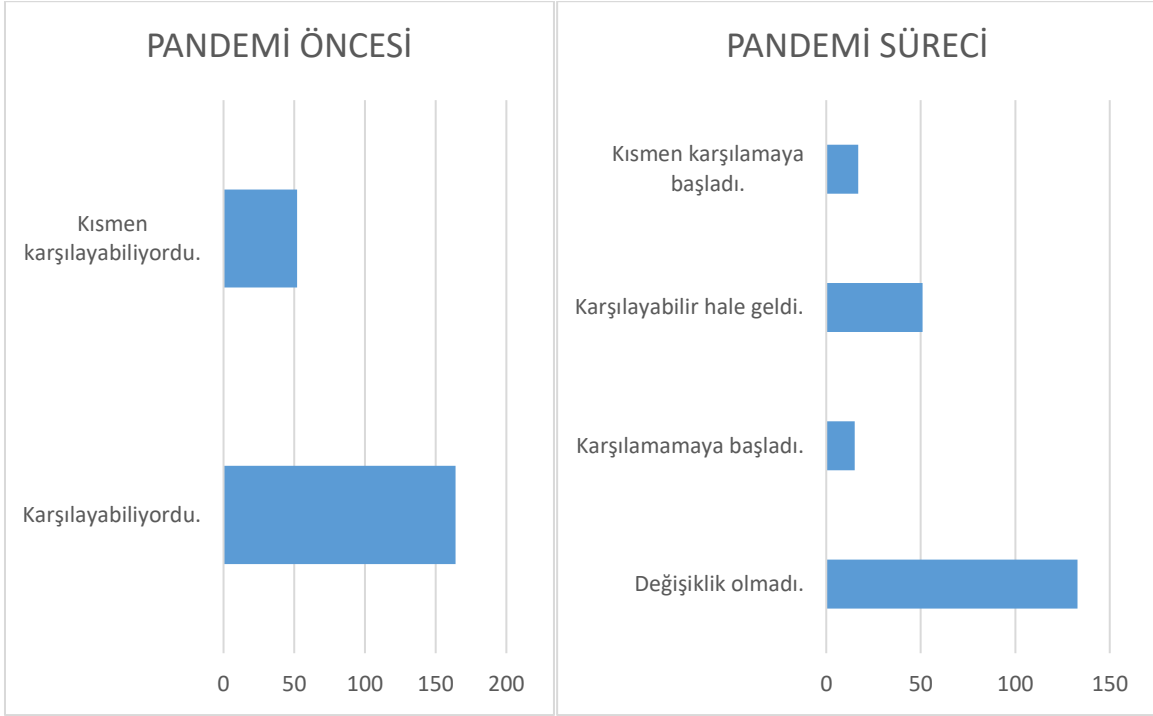
Grafik 8 incelendiğinde, ebeveynlerin çoğunun pandemiden önce çocuklarıyla günde 1-2 saat aktif oyun oynadığı görülmüştür. Pandemi süreciyle birlikte günlük aktif oyun oynama süresinin değişmediği, ancak günde dört saat ve dört saatten fazla oyun oynayan ebeveynlerin oranının azaldığı tespit edilmiştir.

Grafik 9: Ebeveynlerin Çocuğu İle Günlük Etkileşimli Kitap Okuma Süresi

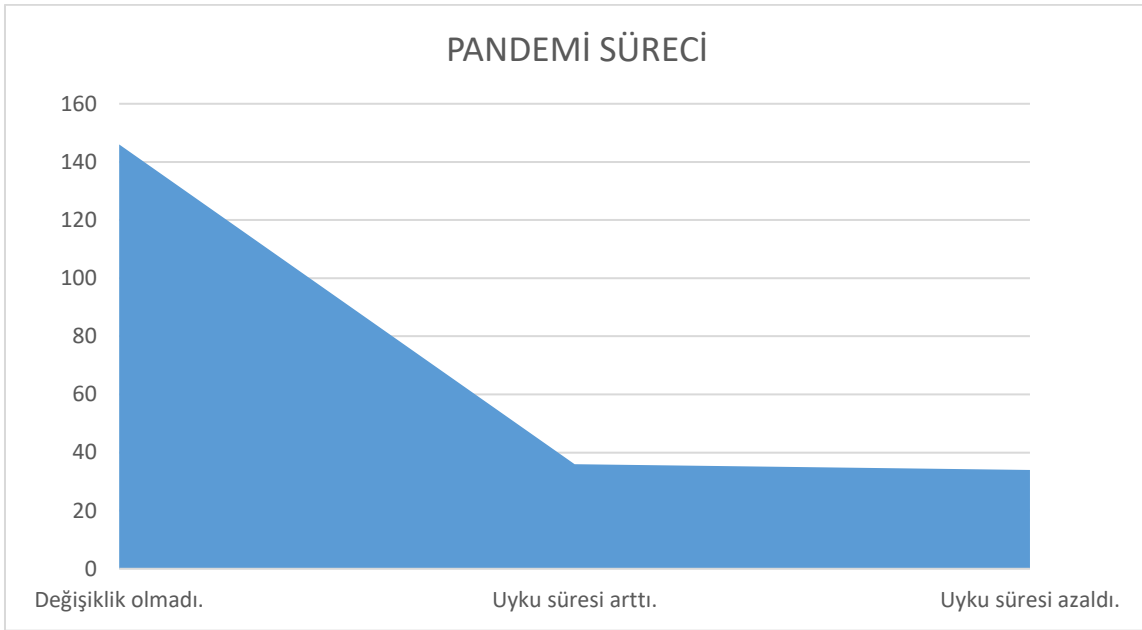
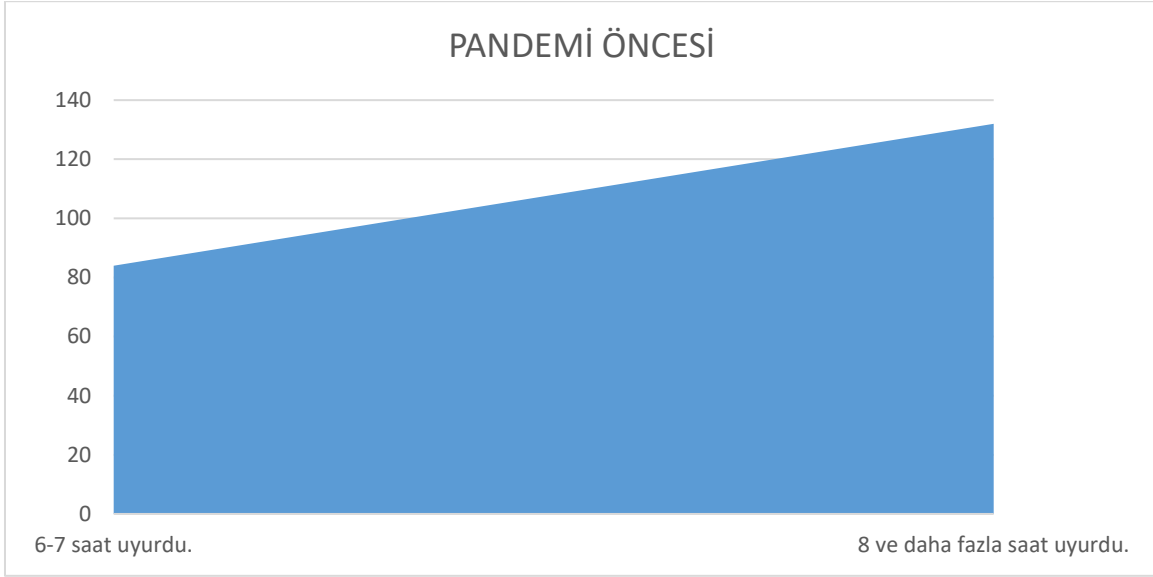
Pandemiden önce ebeveynlerin çoğu, çocuklarıyla günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu, %36'sı kitap okumadığını ifade etmiştir. Pandemi sürecinde, ebeveynlerin %51'i günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu söylerken, kitap okumayan ebeveynlerin oranı %30'a gerilemiş, %0,9'u ise günde üç-dört saat etkileşimle kitap okumuştur.(Grafik 9)

Grafik 10: Çocuğun Fiziksel Hareket İhtiyacını Karşılama Durumu

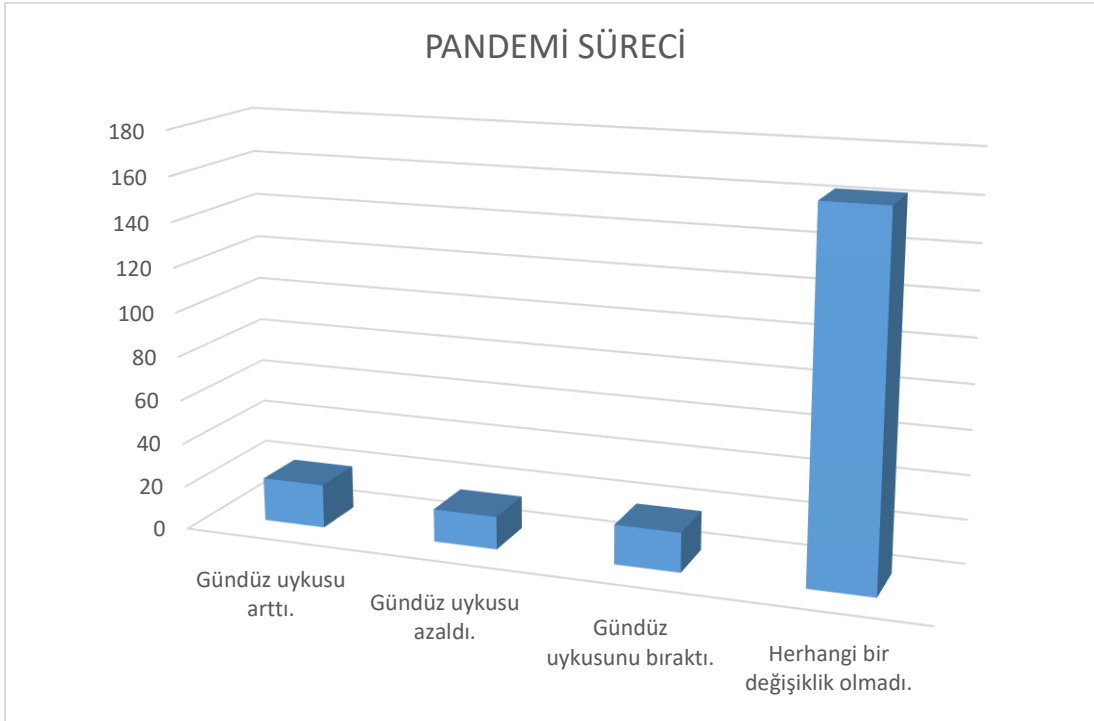
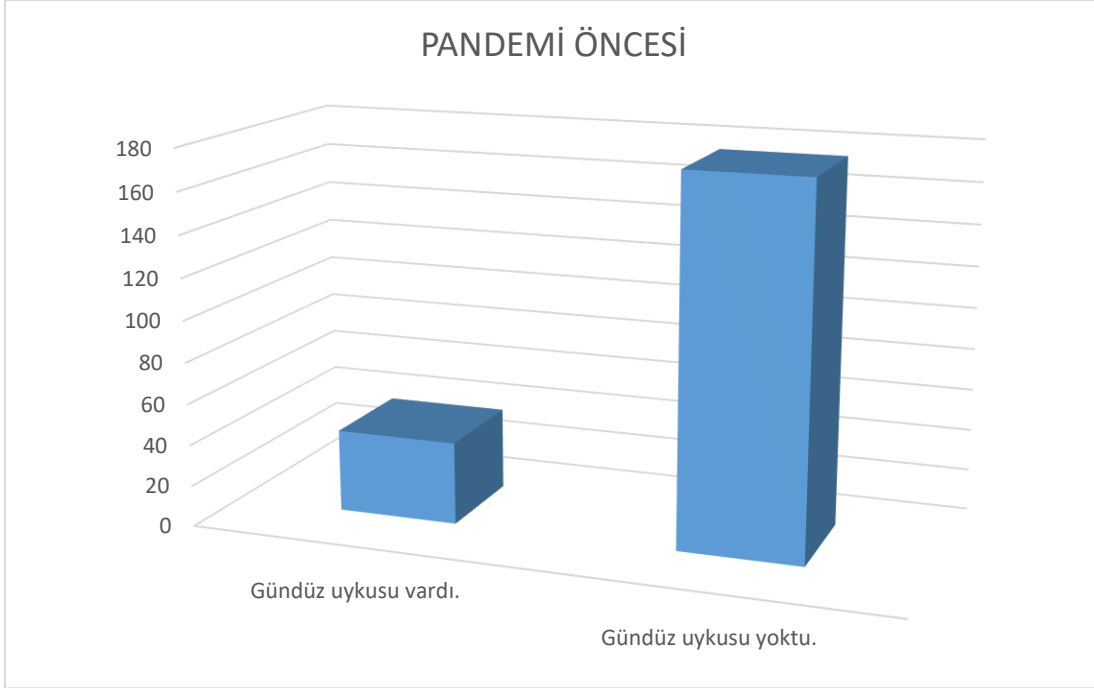
Araştırmaya alınan ebeveynlerin %76'sı pandemi öncesinde çocuklarının fiziksel hareket ihtiyacını (koşma, atlama, zıplama, vb.) karşılayabildiğini belirtmiştir. Pandemi sürecinde ebeveynlerin çoğu, çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamada bir değişiklik olmadığını, %24'ü ise çocuklarının hareket ihtiyacını karşılayabilir hale geldiğini ifade etmiştir (Grafik 10).

Grafik 11: Çocuğun Gece Uykusu

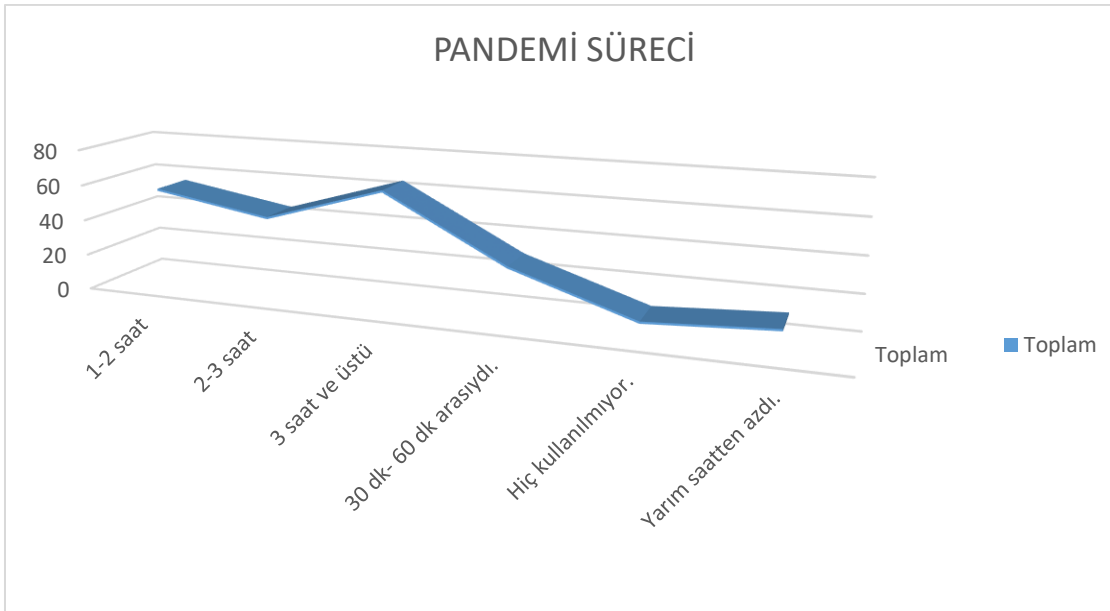
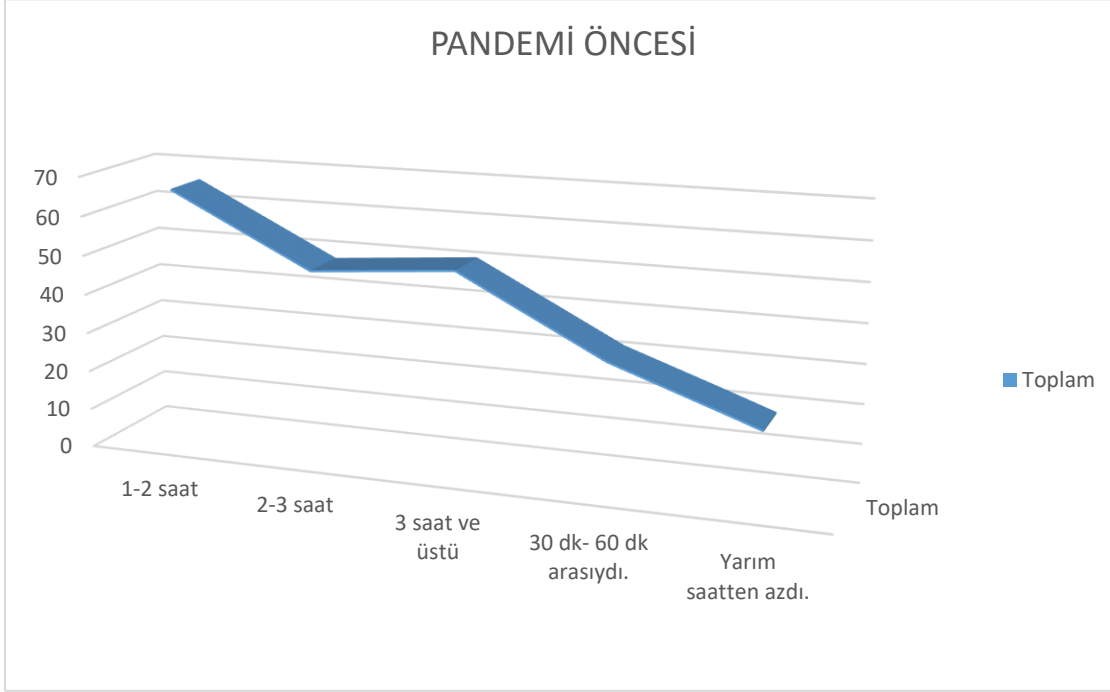
Grafik 11'e göre, ebeveynlerin %61'i pandemiden önce çocuklarının gece uykusunun sekiz saat ve daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise çocukların çoğunun gece uykusunda değişiklik olmadığı, %17'sinin ise uyku süresinin arttığı gözlemlenmiştir.(Grafik 11)

Grafik 12: Çocuğun Gündüz Uykusu

Araştırmaya alınan ebeveynlerin görüşlerine göre, çocukların %81'inin pandemi öncesinde gündüz uykusu olmadığı tespit edilmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %75'inin gündüz uykusunda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. (Grafik12)

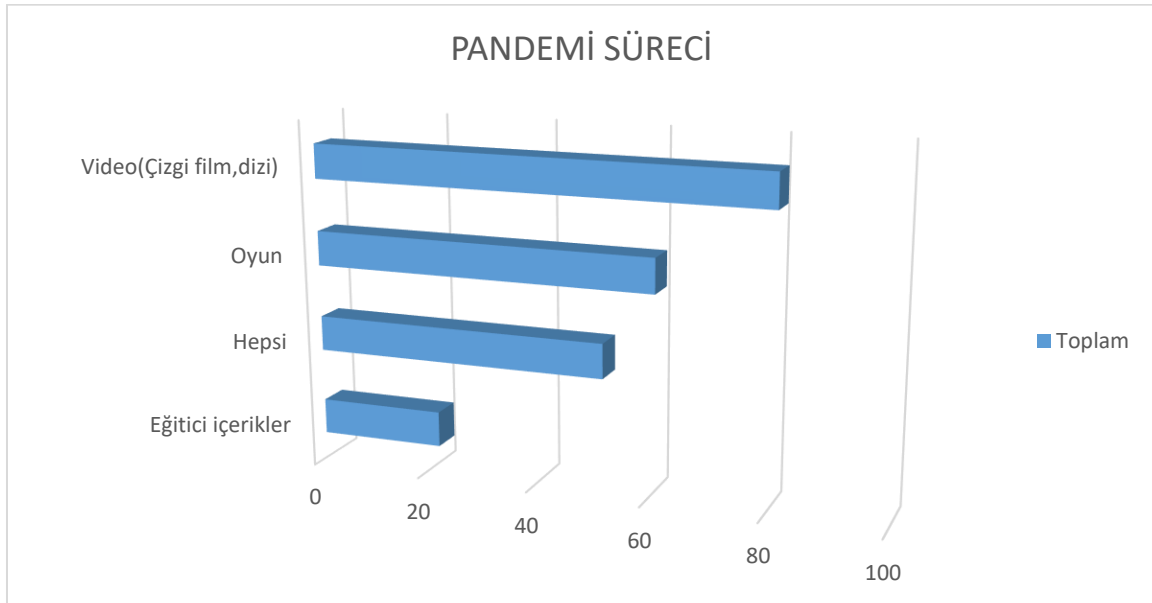
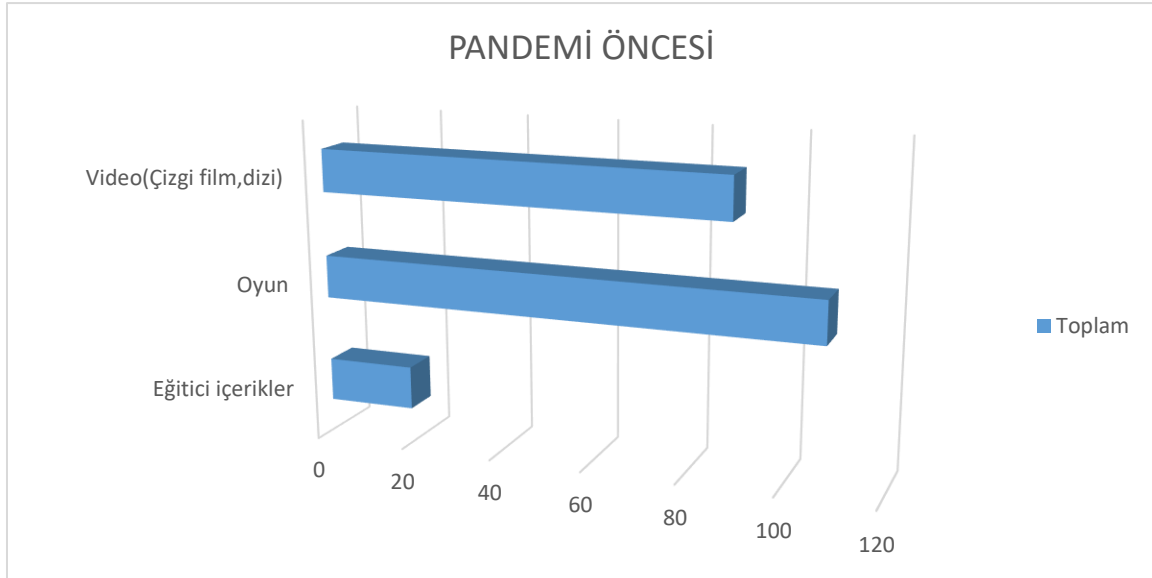
Grafik 13: Çocuğun Teknolojik Aletlere (Televizyon, Tablet vb.) Bir Gün İçerisinde Maruz Kalma Süresi

Ebeveynlerin %31'i, çocuklarının pandemi öncesinde teknolojik aletlere (televizyon, telefon, tablet, vb.) günde bir-iki saat maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde ise,

çocukların teknolojik aletlere (tv, telefon, tablet, vb.) günlük maruz kalma süresinin üç saat ve üstüne çıktığı görülürken, çocukların %4'ünün hiç kullanmadığı dikkat çekicidir.(Grafik13)

Grafik 14: Çocuğun Teknolojik Araçları Kullanma Amacı

Grafik 14 incelendiğinde, araştırmaya alınan ebeveynlere göre, çocuklarının %50'sinin pandemi öncesinde oyun oynamak amacıyla teknolojik araç kullandığı, pandemi sürecinde de

%38'inin video izleme (çizgi film, dizi vb. izleme) amacıyla teknolojik araç kullandığı görülmektedir.(Grafik 14)

3. TARTIŞMA

Pandemi öncesinde çocuklarıyla olan ilişkilerinin olumlu olduğunu ifade eden ebeveynlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin %62,5'i çocuklarının kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %24,5'inin ebeveynleriyle olan ilişkisinin, %18,5'inin kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Çocukların %65'inin ise ailesiyle olan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Pandemi gibi küresel dünyayı etkileyen zaman dilimlerinde ev karantinası, sosyal çevre ile temasın sınırlandırılması gibi alınan kararlar ve uygulanan tedbirler bir ev içerisinde yaşayan bireyleri daha güçlü ilişkiler kurmak için fırsat sunmaktadır. Böyle zamanlar ailelerin çocukları ile birlikte bolca zaman geçirebilecekleri en iyi zaman dilimi olarak değerlendirilir. Aile ilişkisinin geliştiğini ve bağların güçlendiğini destekleyici çalışmalarda bulunmaktadır (Bozkurt, 2020; Küçükşen, 2020; Ragamayi, 2020). Bu bilgilerden hareketle, araştırmada sosyal izolasyon süreciyle birlikte aile ilişkilerinin olumlu etkilenmesi, önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Pandemi öncesinde çocuklarının sağlık durumuyla ilgili ebeveynlerin %50'si çocuklarının arada bir hasta olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %48'inin sağlık durumlarında herhangi bir değişikliği olmadığı, %47'sinin problem yaşanmadığı, %5'inin ise sık sık hasta olmaya başladığı saptanmıştır. Bazı bulaşıcı hastalıklar, COVID-19 buna dâhil olmak üzere çocukların bazı bulaşıcı hastalıklara olan dirençleri belirsizliğini korumaktadır. Bu durum çocukların bağışıklıklarının daha aktif olması, daha az hastalığa maruz kalmış olmalarından kaynaklanıyor olabileceği ileri sürülmektedir (Yayan, 2020).

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %70'i çocuklarının pandemiden önce dengeli ve düzenli bir beslenme alışkanlığı olduğunu ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde ise %64'ü çocuklarının beslenme ve yeme davranışlarında herhangi bir değişiklik olmadığını ifade ettiği saptanmıştır. (Girli ve arkadaşları 2016), yaptıkları çalışmada bir grup otizmi olan özel gereksinimli çocukların bazı besinleri tüketemediklerini, besinlerin ödül amacıyla kullanıldığını ve bu gibi sebeplerle çocukların beslenmede sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Beslenmenin temeli çocuklukta atılır, doğru beslenme alışkanlıkları edinen bireyler daha sağlıklı bir yaşam sürerler. Beslenme alışkanlığının kazanılması için bir düzenin sürdürülebilir olması gerekmektedir (Ünüsün, 2020). Bu bilgilerden hareketle, araştırmada pandemi öncesinde ebeveynler tarafından dengeli ve düzenli olarak değerlendirilmeyen beslenme alışkanlıklarının, pandemi sırasında da sürmesi olumsuz olarak değerlendirilirken, beslenme alışkanlığının kazanılmasında sürdürülebilir bir düzenin gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin %89'u çocuklarının pandemiden önce temizliğine dikkat ettiğini ve kendi başına giyinebildiğini ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise ebeveynlerin %65'inin çocuklarının özbakım becerilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirttikleri görülmüştür. Özel gereksinimli olan çocuklar gelişimsel yetersizliklerinden dolayı özbakım becerilerini akranları kadar kolay öğrenmekte ve bu becerileri genelleme yapmakta

sıkıntı yaşamaktadır. Çocukların yetersizliklerine ve özelliklerine uygun olarak hazırlanmış eğitim ortamları, eğitim materyalleri ile bu becerilerin kazanılması desteklenmelidir (MEGEP, 2009). Özbakım becerileri uygulama yaparak kalıcı olabilmektedir. Ev ortamında çocuklara ihtiyaç duydukları fırsatların sıkça yaratılması oldukça önemlidir (Dinçer, Demiriz ve Ergül, 2017). Bu nedenle ebeveynlerin pandemi sürecinde evde daha fazla zaman geçirmeleri çocuklarına özbakım becerilerini kazandırmada avantaj sağlamaktadır.

Ebeveynlerin çoğu, pandemiden önce çocuklarının ellerini yıkamaya özen gösterdiğini ifade etmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %50'sinin ellerini daha da özen göstererek yıkamaya başladığı görülmüştür. Doğru el yıkamak çocukları çoğu bulaşıcı hastalığı korumakta, böylelikle toplumu etkileyen birçok hastalığın önüne geçilmektedir.

Bu süreçlerde el yıkamanın önemini vurgulayan kampanyalar düzenlemek etkili olmaktadır (Şahin vd., 2008). COVID-19 sürecinde de Sağlık Bakanlığı tarafından sıklıkla önerilen önlemlerden biri olan el yıkama becerisine yönelik hazırlanan kamu spotlarının, afişlerin çocukların el yıkamaya daha özen göstermesini sağladığı düşünülebilir (Akbiyık ve Avşar, 2020). Ayrıca el yıkama alışkanlığının kazanılmasında sadece bilgilendirme yapmak yeterli değildir. Çocukların çevrelerinde model alabileceği yetişkinlerin olması ve çocuklara küçük yaşlardan itibaren uygulamalı olarak gösterilen bir davranıştır (Kandemir ve vd., 2016).

Aileler çocukları ile pandemiden önce oyun oynadığını belirtirken, pandemi süreci ile birlikte çocuklarıyla resim, ev işlerine yardım gibi etkinliklerle birlikte en çok tercih ettiği etkinliklerden biri yine oyun olarak belirtilmiştir. Araştırmaya katılan ebeveynler, çocuklarıyla birlikte en çok vakit geçirdiği etkinliklere birden fazla yanıt vermiştir. Pandemi öncesi ebeveynlerin çoğunun çocuklarıyla “Evde etkinlikler” ile vakit geçirdiği bulunmuştur. Pandemi süreciyle de bu durum değişmemiştir. Ebeveynlerin çocuklarıyla resim, ev işlerine yardım gibi “evde etkinlikler” ile vakit geçirmeyi tercih ettiği saptanmıştır. Oyun, çocukların dünyayı nasıl yorumladıklarını açıklayan, aynı zamanda gelişimlerine önemli katkılar sunan bir etkinliktir (Özen, 2014). Günümüzde de özel gereksinimli çocukların eğitiminde oyundan yararlanılmakta, çocuğun eğitim sürecinin zenginleştirilmesi hedeflenmektedir (Özen, 2014). Özel gereksinimli çocuklar yetersizlik türü ve düzeyine bağlı olarak oyun kurmada ve devam etmede zorlanabilirler. Bu nedenle özel gereksinimli çocuk ve ailelerinin oyun ile ilgili destek almaları faydalı olacaktır (Klein vd., 2001; Özen, 2014). Ev işlerine yardım gibi etkinlikler de çocukların gelişimini çok yönlü desteklemektedir. Çocukların bu tür etkinliklere dahil olmaları gün içerisinde karşılaştıkları zorluklar ve engellerle başa çıkmalarını sağlamaktadır. Maria Montessori çocukların günlük yaşam becerilerini temel alan çalışmaların önemli olduğunu vurgulamış ve bu becerilerin çocukların öz disiplin, dikkat ve iyi çalışma gibi alışkanlıklar kazandırdığını, ileriki dönemdeki akademik becerilerin de temeli olduğunu belirtmiştir (Mutlu vd., 2012).

Araştırmaya alınan ebeveynler çocuklarıyla oynadıkları oyun türü ile ilgili soruya birden fazla yanıt verebilmişlerdir. Bu doğrultuda ebeveynlerin çoğu, çocuklarının pandemi öncesinde “online oyunlar” oynadığını belirtmiştir. Pandemi sürecinde de yine çoğunlukla online oyunların tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca pandemiyle birlikte ev içinde oynanan oyunların arttığı da dikkat çekici bir bulgudur. Oyun çocuğun en önemli işidir. Çocuğun gelişimine ve yaşına uygun olarak seçilmiş oyuncaklar oyunun vazgeçilmez bir parçasıdır (Tuğrul, 2015). Özdemir ve Ramazan (2012), yaptığı çalışmada, anneler çocukları için oyuncak seçerken eğitim ve öğrenmeyi desteklemesi ve yaşına uygun olması gerektiğini

belirtmişlerdir. Günümüzde yeni teknolojiler ile birlikte oyunlar dijital ortama aktarılmıştır. Covid-19 ile birlikte çocukların eve kapanmaları ve bu süreçte oyunlarını dijital ortama aktarmışlardır. Bu oyunların telefon tablet gibi cihazlarla oynanabilmesi her yerde ulaşılabilirliğini arttırmıştır (Demirbaş-Koçak, 2019).

Ebeveynlerin çoğunun pandemiden önce çocuklarıyla günde 1-2 saat aktif oyun oynadığı görülmüştür. Pandemi süreciyle birlikte günlük aktif oyun oynama süresinin değişmediği, ancak günde dört saat ve dört saatten fazla oyun oynayan ebeveynlerin oranının azaldığı tespit edilmiştir. Töret ve diğerleri (2014), yaptıkları çalışmada ailelerin çocukları ile oyunları esnasında süre ve nitelik bakımından sınırlılık olduğu bulunmuştur. Özel gereksinimli çocuklar özellikleri ve yetersizlikleri nedeni ile oyuncakları amaçlarına uygun olarak kullanmakta zorlanmakta, nesnelere karşı ilgilerinin sınırlı oluşu ve oyuncakların çocukların gelişim dönemlerine uygun olmayışından dolayı aileler çocukları ile uzun süreli oyun oynamakta güçlük yaşamaktadırlar (Lifter, 2008).

Pandemiden önce ebeveynlerin çoğu, çocuklarıyla günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu, %36'sı kitap okumadığını ifade etmiştir. Pandemi sürecinde, ebeveynlerin %51'i günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu söylerken, kitap okumayan ebeveynlerin oranı %30'a gerilemiş, %0,9'u ise günde üç-dört saat etkileşimle kitap okumuştur. Etkileşimli kitap okuma çocuğun sözel dil becerilerinin ve sözcük bilgisinin geliştirilmesinin hedeflendiği ve yetişkin ile çocuğun etkileşimli olarak kitap okudukları bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Whitehurst vd., 1988). Etkileşimli kitap okuma etkinliklerinde çocuklara ne kadar süre okunduğundan ziyade nasıl kitap okunduğu belirleyici olmaktadır. Tipik gelişen, düşük sosyoekonomik düzeye sahip veya özel gereksinimi olan çocuklarla yürütülen müdahale çalışmaları, etkileşimli okumanın bu gruplarda yer alan çocukların ifade edici dil başta olmak üzere dil becerilerini anlamlı düzeyde desteklediği yönünde sonuçlara işaret etmektedir (Ergül vd., 2016). Bu nedenle ailelerin çocuklarıyla etkileşimli kitap okuma etkinlikleri yapması önemli görülmektedir.

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %76'sı pandemi öncesinde çocuklarının fiziksel hareket ihtiyacını (koşma, atlama, zıplama, vb.) karşılayabildiğini belirtmiştir. Pandemi sürecinde ebeveynlerin çoğu, çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamada bir değişiklik olmadığını, %24'ü ise çocuklarının hareket ihtiyacını karşılayabilir hale geldiğini ifade etmiştir. Pandemi ve beraberinde gelen karantina, başta çocuklar olmak üzere pek çok bireyin fiziksel aktivite olanağını sınırlandırmıştır. Karantinadan dolayı sokağa çıkmanın sınırlı olması, ev içerisinde geçirilen zamanın artması, eğitim öğrenim hizmetlerinin online olması özel gereksinimli çocukların hareket olanağını kısıtlamakta ve beraberinde kronik hastalıkların oluşumu ve/veya ilerlemesi, kas gücünde azalmalar yaşama gibi sorunları gündeme getirmektedir (Barazoni vd., 2020; Mattioli ve Ballerini-Puviani, 2020).

Ebeveynlerin %61'i pandemiden önce çocuklarının gece uykusunun sekiz saat ve daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise çocukların çoğunun gece uykusunda değişiklik olmadığı, %17'sinin ise uyku süresinin arttığı gözlemlenmiştir.

Araştırmaya alınan ebeveynlerin görüşlerine göre, çocukların %81'inin pandemi öncesinde gündüz uykusu olmadığı tespit edilmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %75'inin gündüz uykusunda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Uyku günlük hayatı en çok etkileyen rutinlerden bir tanesidir ve sağlıklı uyku düzeni çocukların büyüme ve gelişmesinde hayati önem taşır. Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan uyku bozuklukları, düşük akademik başarı,

davranış sorunları, psikolojik sorunlar ve metabolik komplikasyonlar gibi birçok soruna yol açabilir (Ağadayı vd., 2020; Korkmaz, 2000). Özel gereksinim gösteren çocuklarda akranlarına oranla daha fazla uyku problemlerini rastlanmaktadır. Bu uyku problemleri de çocukların günlük aktivitelerini olumsuz etkilerken, aile üyelerinde de stres yaratmaktadır (Richdale ve Baker, 2014). Bu bilgiler ışığında, araştırmaya katılan ebeveynlerin çoğunun çocuklarının pandemi öncesi ve sürecinde çocuklarının gece uykusuna devam ettiği ve uyku sürelerinde büyük bir değişiklik olmadığını belirtmesi çocukların uyku ihtiyaçlarını karşılayabildiğine dair önemli bir bulgu olarak kabul edilebilir.

Ebeveynlerin %31'i, çocuklarının pandemi öncesinde teknolojik aletlere (televizyon, telefon, tablet, vb.) günde bir-iki saat maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde ise, çocukların teknolojik aletlere (tv, telefon, tablet, vb.) günlük maruz kalma süresinin üç saat ve üstüne çıktığı görülürken, çocukların %4'ünün hiç kullanmadığı dikkat çekicidir. Günümüzde çocuklar teknoloji ile iç içe büyümektedir. Salgın ile birlikte teknoloji daha da öne çıkmış bir durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde altı yaş altındaki çocukların gün içinde ortalama bir saat teknolojik cihaz kullandığı belirtilmiştir (Rideout vd., 2003). Bulut'un (2018) yaptığı bir çalışmada ebeveynler çocuklarının teknolojiyi; çizgi film izleme, dijital oyun, eğitsel oyun ve çocuk videoları izlemek amaçlı kullandıkları görülmüştür. COVID-19 süreci ile birlikte çocuklar daha fazla teknolojiye maruz kalmaktadır (Çalışkan, 2020). Çocukların kontrollü bir şekilde teknolojik araçlarla vakit geçirebilmesi için ebeveynlere yönelik destek hizmetleri sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Sonuçta, özel gereksinimli çocukların pandemi öncesinde aile ilişkilerinin iyi olduğu ve pandemi ile birlikte aile ilişkilerinin olumlu etkilendiği, sağlık durumlarının etkilenmediği görülmüştür. Pandemi öncesinde dengeli ve düzenli olan beslenme alışkanlıkları pandemi sürecinden etkilenmemiş, özbakım becerilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı, pandemi süreci ile birlikte el yıkamaya daha fazla dikkat ettikleri bulunmuştur. Pandemi süreciyle birlikte resim, ev işleri gibi etkinliklerin arttığı, her iki dönemde de en çok online oyunların tercih edildiği ve pandemi süreci ile oyun oynama sürelerinde ev içinde oynanan oyunların arttığı görülmüştür. Pandemi öncesi bir saatten az olan etkileşimli kitap okuma süresi, pandemi sırasında artmış, pandemi öncesi karşılanabilen fiziksel hareket ihtiyacında ise pandemiyle birlikte bir değişiklik olmadığı saptanmıştır. Gece uykusu, pandemi öncesi ve sırasında sekiz saat ve üzeriyken, çocukların bir kısmının gece uykusunda pandemi süreci ile birlikte artma görülmüştür. Pandemi sırasında çocukların çoğunun gündüz uykularının değişikliğe uğramadığı görülmüştür. Çocukların pandemi öncesi teknolojik araçları kullanma süresi bir-iki saat arasıyken, pandemi sürecinde bu süre üç saat ve üzerine çıkmış, izolasyon öncesi "oyun oynama" izolasyon sürecinde ise "oyun oynama ve video izleme vb." amacıyla teknolojiyi kullandıkları görülmüştür.

Bu sonuçlardan hareketle;

- COVID-19 ile birlikte özel gereksinimli çocukların uyku, beslenme, ders çalışma gibi değişen rutinlerin yeniden düzenlenmesi ve çocukların bu rutinelere alışabilmesi içinde çocukların rutinlerini anlatan resimli tablolardan yararlanması sağlanabilir.

- Pandemi döneminde önemi artan özbakım becerilerinin gelişmesi için çocuklara el yıkama, kişisel temizlik, bakımın önemine yönelik aile ve eğitimci iş birliği içerisinde etkinlikler hazırlanarak bu becerilerin gelişimi desteklenmelidir.
- Pandemi sürecinde fiziksel hareket olanakları kısıtlanan çocuklara ihtiyaçlarını gidermek için ev içerisinde oyun etkinliklerine sıklıkla yer verilebilir ve çocukların günlük ev işi rutinine dahil edilerek “kendi yeterliliklerine uygun olarak” bir ev işinden sorumlu olması sağlanabilir.
- Etkileşimli kitap okuma ve bunun önemine ilişkin ailelere destekleyici online eğitimler sunulabilir.
- Pandemi süreciyle özellikle eğitime ara veren çocukların devam ettikleri kurumlardaki eğitimcileri ile iletişim halinde kalarak hem var olan becerilerini destekleyici hem de ev içerisinde keyifli vakit geçirebilmelerini sağlayan ailelere yönelik bilgilendirici çalışmalar ve örnek etkinlikler hazırlanabilir.
- Sosyal izolasyonla birlikte artan teknolojik araç kullanımının önüne geçebilmek için ekrana maruz kalınan süre dilimi aile ile etkileşimli bir sürece çevrilerek çocukların ekran başında uzun süre ve tek başlarına kalmaları engellenmelidir. Çocukların bu süreçteki teknolojik araç kullanımlarını video izlemek ve oyun oynamanın ötesine taşıyarak, özlem duydukları büyük ebeveynleri veya yakın bir akrabaları ile görüntülü sohbet etkinliklerine çevrilebilir.
- Pandemiden olumsuz etkilenen aile ve çocuklara yönelik sürece adapte edici online psikososyal destek hizmetleri sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- ADAK-ÖZDEMİR, A.,& Ramazan, O. (2012). Oyuncağa Çocuk, Anne ve Öğretmen Bakış Açısı. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2(1), 1-16.
- AĞADAYI, E., Çelik, N., Ayhan Başer, D. (2020). Çocuklar İçin Uyku Bozukluğu Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Journal of Turkish Sleep Medicine, 2:65-72.
- AKBIYIK, A.,& Avşar, Ö. (2020). Coronavirüs Enfeksiyonu Hastalığının (COVID-19) Epidemiyolojisi ve Kontrolü. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2), 109-116.
- AKOĞLU, G.,& KARAASLAN, B. T. (2020). COVID-19 ve İzolasyon Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Olası Psikososyal Etkileri, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2), 99-103
- ALYOUBI, R. A.,&Ebtisam, A. A. (2020). Experiences of Parenting Child with ASD during COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. Medical Science, 24(106), 3972-3980.
- BARAZZONI, R.,Bischoff, S. C., Krznaric, Z., Pirlich, M., & Singer, P. (2020). Expert Statements and Practical Guidance for 154 dergi park.gov.tr/avrasyasbd Kartal, Ergin & Kanmış Nutritional Management of Individuals With SARS-CoV-2 İnfection. Clinical Nutrition, 4(20), 301-400.
- BAYHAN, N. P. (2018). Erken müdahale programlarında aile merkezli uygulamalar ve geçiş. İçinde: Özel Gereksinimli Çocuklar, Editör: METİN, E. N. Anı Yayıncılık, Ankara.
- BOZKURT, V. (2020). Salgının Belirsizliği Huzursuzluğu Artırdı, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sibel-bagci-uzun/salginin-belirsizligihuzursuzlugu-artirdi-41501744>, Erişim Tarihi: 7.12.2020.
- BULUT, A. (2018). Okul Öncesi Öğrencilerinin Teknoloji Kullanımlarına İlişkin Alışkanlıklarının Gelişim Özellikleri Üzerindeki Etkileri. Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 1(1), 52-69.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- CALLEA, M., Cammarata-Scalisi, F., Galeotti, A., Villani, A., & Valentini, D. (2020). COVID-19 and Down Syndrome. Acta Paediatrica, 1901-1902.
- ÇALIŞKAN, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Karantina Sürecinde Çocuk Ruh Sağlığı. Medical Research Reports, 3, 149-154.
- ÇAPARLAR, C. Ö.,& Dönmez, A. (2016). Bilimsel Araştırma Nedir, Nasıl Yapılır? Turk J Anaesthesiol Reanim, 44, 212-8.
- DEMİRBAŞ, N. K.,& Koçak, S. S. (2019). 2-6 Yaş Arasında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bakış Açısıyla Covid-19 Salgın Sürecinin Değerlendirilmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(6), 328-349.

- DİNÇER, Ç., Demiriz, S., & Ergül, A. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocukları (36-72 Ay) İçin Özbakım Becerileri Ölçeği-Öğretmen Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45, 59-78. ERGÜL, C., Sarıca, A., & Akoğlu, G. (2016). Etkileşimli Kitap Okuma: Dil ve Erken Okuryazarlık Becerilerinin Geliştirilmesinde Etkili Bir Yöntem. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(02), 193-206. DOI: 10.21565/ozelegitimdergisi.246307.
- GİRLİ, A., Özgönel, S. Ö., Sarı, H. Y., & Ardahan, E. (2016). Otizmi Olan Çocukların Beslenme Durumunun Değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(1), 87-99.
- KANDEMİR, B., Durduran, Y., Pekcan, S., & Duman, Ç. S. (2016). Çocuk Polikliniğine Başvuran İlköğretim Öğrencilerinde El Yıkama Uygulamalarının Gözlemlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 11(1), 32- 36.
- KLEIN, M. D., Cook, R. E., Richardson-Gibbs A. M. (2001). *Strategies for Including Children with Special Needs in Early Childhood Settings*. Cengage Learning.
- KORKMAZ, B. (2000). Pediatrik davranış nörolojisi. *İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları* 2000: 245-251. KRISHNAN, I., Mello, G., Kok, S., Sabapathy, S., Munian, S., Ching, H., Kandasamy, P., Ramalingam, S., Baskaran, S., Kanan, V. (2020) "Challenges Faced by Hearing Impairment Students During COVID-19", *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 5(8), 106 - 116. doi: <https://doi.org/10.47405/mjssh.v5i8.472>.
- KURT-DEMİRBAŞ, N., & Sevgili-Koçak, S. (2020). 2-6 Yaş Arasında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bakış Açısıyla Covid-19 Salgın Sürecinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-349.
- KÜÇÜKŞEN, K. (2020). Covid-19 Günlerinde "Ev Halleri"nin Karikatürlere Yansıması Göstergibilimsel Bir Analiz. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 38-57.
- LIFTER, K. (2008). Play As A Developmental Domain: Description, Assessment, And Intervention. *OSEP National Early Childhood Conference*, Washington.
- MATTIOLI, A. V., & Ballerini-Puviani, M. (2020). Lifestyle at Time of COVID-19: How Could Quarantine Affect Cardiovascular Risk. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 14(3), 240- 242.
- MEGEP [MESLEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM SİSTEMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ PROJESİ] (2009). Özel Eğitimde Özbakım, http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/ozelegitimdeozbaki m.pdf, Erişim Tarihi: 17.11.2020.
- MUSLU, M., & Ersü, D. Ö. (2020). Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2/COVID-19) Pandemisi Sırasında Beslenme Tedavisi ve Önemi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 48(1), 73-82.
- MUTLU, B., Ergişi, A., Bütün-Ayhan, A., & Aral, N. (2012). Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 113-128.
- ÖZEN, A. (2014). Özel gereksinimli çocuklar ve oyun. İ. H. Diken (Ed.) *Erken çocukluk eğitimi içinde* (434-457). Ankara: Pegem Akademi.

- RAGAMAYI, M. P. (2020). Level of Family Bonding Among Young Adults During National Lockdown Due To Covid-19. UGC CARE Journal, 31(12), 684-698.
- RICHDALE, A. L., & Baker, E. K. (2014). Sleep in Individuals With an Intellectual or Developmental Disability: Recent Research Reports. Current Developmental Disorders Reports, 1, 74-85. doi: 10.1007/s40474-014-0010-x.
- RIDEOUT, V. (2013). Zero to Eight. Children's Media Use in America. A Common Sense Media Research Study, Common Sense Media, <https://www.commonsensemedia.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>, Erişim Tarihi: 15.11.2020.
- RIDEOUT, V. J., Vandewater, E. A., & Wartella, E. A. (2003). Zero to Six: Electronic Media in The Lives of Infants, Toddlers and Preschoolers. Henry J Kaiser Family Foundation, California CA.
- RUNDLE, A. G., Park, Y., Herbstman, J. B., Kinsey, E. V., Wang, C. Y. (2020). COVID-19-Related School Closings and Risk of Weight Gain Among Children. Obesity, 28(6), 1008-1009.
- TÖRET, G., Özdemir, S., Gürel-Selimoğlu, Ö. & Özkubat, U. (2014). Otizmlili Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Çocuklarının Günlük Yaşam Özellikleri, Günlük Oyun Etkileşimleri, Problem Davranışlar ve İletişim Stilllerine İlişkin Görüşleri. Ege Eğitim Dergisi, 1(15), 1-44.
- TUĞRUL, B. (2015). Oyunun Gücü. Okul Öncesi Eğitimde Oyun içinde. Editör: Ayşe Belgin Aksoy. s.: 9-30, Ankara: Hedef CS Yayıncılık.
- ÜNÜSAN, N. (2020). Okul Öncesi Dönemde Beslenme (11. Bölüm). Anne-Çocuk Beslenmesi içinde, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/annecocukbeslenmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2020.
- WHITEHURST, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., Debaryshe, B. D., Valdez Menchaca, M. C., & Caulfield, M. (1988). Accelerating language development through picture book reading. Developmental psychology, 24(4), 552.
- YAYAN, E. H. (2020). Covid-19 Çocuk Sağlığı ve Bakımı (8. Ünite). Yeni Koronavirüs Hastalığının Toplum Üzerine Etkileri ve Hemşirelik Yaklaşımları içinde. Editörler: Rukuye Aylaz, Erman Yıldız. s.: 76-82, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya.
- YILDIZ, A., & Akar-Vural, R. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Derinleşen Eğitim Eşitsizlikleri. Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 556-565.

